

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

santa. Qvarnström visar att Elgström var en orädd normbrytare – både estetisk och politiskt. Hon är hård i sin kritik av mäns exploatering och förtryck av kvinnor och barn, hon är visionär i sina politiska lösningar och en kontroversiell debattör. Qvarnströms metod att ställa artiklar och debatterande prosa bredvid novellsamlingen ger en komplex bild av hennes texter och av henne som författare, som också väcker frågan om varför hon hamnat utanför den litterära kanon.

Qvarnström har genom sitt grundliga och omfattande inventeringsarbete lyft fram en rad relativt okända, men idé- och litteraturhistoriskt intressanta texter och det är en stor fördel att hon inte begränsar sig till de skönlitterära texterna i sina analyser. Hon går ofta både utanför kanon och utanför skönlitteraturen och både som läsare och litteraturvetare följer jag gärna med. Som kartläggning av första världskrigets litteratur och idéklimat lämnar avhandlingen ett viktigt och mycket intressant bidrag. Elgström är det mest påfallande exemplet på att många av de mest spännande forskningsobjekten under denna tid befinner sig utanför litteraturhistorieskrivningens stora berättelser. Paradoxalt nog består enligt min mening en av avhandlingens främsta tillgångar i att den ger så mycket utrymme åt de texter som *inte* är dess huvudsakliga undersökningsobjekt, nämligen sakprosan. Qvarnströms metod att underkasta dagsaktuella debattinlägg en lika grundlig retorisk analys som hon ägnar de litterära texterna är in många fall oerhört givande. Hon övertygar också om att retoriken är ett utmärkt verktyg i litteratursociologins tjänst. Hennes tillämpning av Kenneth Burkes begrepp i analysen av moderna texter är något av en pionjärinsats som kanske kan få fler litteraturvetare att intressera sig för hans sätt att placera den litterära texten i den sociala och språkliga verkligheten. Den retoriska analysen bidrar till en grundlig genomlysning av texter som inte har haft så många läsare sedan de publicerades. Eftersom dessa texter är så starkt kopplade till sin samtids händelser och debatter är de kraftfulla nycklar till den historiska verkligheten. Källmaterialet, och den noggranna uppmärksamhet det ägnas av Qvarnström, är denna avhandlings starkaste sida. Därmed har hon också säkerställt dess användbarhet och betydelse för framtida forskare.

Jenny Bergenmar

Jimmy Vulovic, *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*. Carlssons. Stockholm 2008.

Att sammanfatta Jimmy Vulovics avhandling om tematiken ensamhet och gemenskap i några av Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds romaner från mellankrigstiden är inte helt lätt. Och detta faktum kommer säkerligen att dela läsarna i två läger: ett som kommer att anse att Vulovic skrivit en ”rik” bok, där många vägar genom de analyserade romanerna belyses, och ett som kommer att uppleva hans avhandling som överlastad eller rörig. Själv placerar jag mig i det förra läget, men först efter att jag läst boken två gånger och upptäckt att (nästan alla av) de många perspektiv som Vulovic anlägger på några av Johnsons och Värnlunds mellankrigsromaner faktiskt bidrar till att ge en mångfacetterad och i allra högsta grad intressant bild av en tematik som utan tvekan är central i de analyserade verken.

I inledningskapitlet ”Dialog mellan ensamhet och gemenskap” presenterar Vulovic först avhandlingens övergripande frågeställning, nämligen hur Värnlund och Johnson i sina romaner från mellankrigstiden ”gestaltar känslor av ensamhet och gemenskap” (s. 12). Därefter redogör han för sitt metodologiska val att ”avhandla författarskapen parallellt”, d.v.s. att jämföra ”sex för författarskapen representativa romaner” (s. 12): Johnsons *Timans och rättfärdigheten* (1925), *Bobinack* (1932) och *Romanen om Olof* (1934–37), samt Värnlunds *Vandrarare till intet* (1926), *De frias bojor* (1931) och *Hedningarna som icke hava lagen* (1936). Detta motiveras dels med det tämligen allmänna påpekan- det att komparation synliggör intressanta ”likheter och skillnader” (s. 13) men också med några argument som förtjänar ytterligare uppmärksamhet. Det första av dessa är att Johnson och Värnlund var nära vänner och att detta ”gör det svårt att förstå det ena [författarskapet] utan att relatera det till det andra” (s. 13). Här antyds alltså att Vulovic är intresserad av komparation av en mer kvalificerad art än den enkla jämförelsen – att han utgår från att det råder ett slags grundläggande dialogicitet mellan Johnsons och Värnlunds författarskap. Detta antagande förtydligas något i nästa argument för avhandlingens uppläggning, som är att en jämförelse mellan tre romaner av vardera författaren från ungefär samma tid skulle kunna ”belysa ett utvecklingskede i svensk arbetarlitteratur i stort” (s. 13). Det är alltså i egenskap av *arbetarförfattare* som

Värnlund och Johnson är intressanta som skildrare av gemenskap och ensamhet. Detta utgör ett viktigt tillägg till avhandlingens syftesformulering, och kanske också en antydning om varför Vulovic anser att Johnsons och Värnlunds författarskap bäst förstås i jämförelse med varandra. Även det sista argumentet för den kronologiskt strukturerade jämförelsen av de båda författarskapen kan uppfattas som en vidgning av undersökningens syfte. Vulovic framhåller nämligen att Värnlund och Johnson inte bara är representanter för den arbetarlitterära strömning som på 1930-talet skulle komma att erövrade en mycket stark position i den litterära offentligheten utan att de även (eller *just på grund av* att de tillhörde denna strömning) bidrog till "[m]ellankrigstidens vitalisering av svensk litteratur" över huvud taget (s. 14). Därmed skulle analysen av deras skildringar av ensamhet och gemenskap alltså vara av betydelse inte bara för förståelsen av två författarskap från den svenska arbetarlitteraturens guldålder utan även bidra till ökad kunskap om ett mycket viktigt skede inom den svenska 1900-talslitteraturens utveckling.

Efter att ha presenterat avhandlingens syfte och uppläggning redogör Vulovic för sina viktigaste teoretiska och metodologiska utgångspunkter, samt för några av de kontexter som hans undersökning kommer att aktualisera. En betydelsefull metodologisk precisering är påpekandet att det är "de berättartekniska aspekterna av ensamhets- och gemenskapsskildringarna" som kommer att stå i centrum, vilket motiveras med att dessa "tidigare inte har undersökts vare sig tillräckligt mycket eller tillräckligt systematiskt" (s. 18). Framför allt är det "distinktionen mellan berättare och karaktärer" (s. 43), d.v.s skillnaden mellan extern respektive intern fokalisering, som framhålls som intressant. Denna skillnad avser Vulovic att analysera med utgångspunkt i Seymour Chatmans begreppspar *slant* (som i avhandlingen försvenskas till "vinkel") och *filter*.

En kontext som utpekas som särskilt betydelsefull är den som utgörs av förhållandena i det litterära fältet. Vulovic menar nämligen att Värnlunds och Johnsons skildring av ensamhet och gemenskap påverkats av mötet mellan deras proletära habitus och den individualism som präglade såväl den intellektuella sfären i allmänhet som det litterära fältet i synnerhet: "De vandrade ut ur arbetarklassen, med dess kollektivistiska ideal, till den intellektuella sfären, där mer individfokuserade ideal gjorde sig gällande: arbete som tillsammans med andra tidigare utförts i skogs- och jordbruk, på fa-

briker eller i rallarlag byttes mot ensamt skrivande, som kanske till och med resulterade i att det egna namnet hamnade på omslaget av en bok och nämnades i recensioner" (s. 21).

Trots att denna kontext framhålls som väldigt betydelsefull avstår Vulovic emellertid från att göra någon fullskalig analys av Johnsons och Värnlunds öden i det litterära fältet. Detta motiveras med att det inte är fältet i sig som är studieobjekt, och att Bourdieus teori därför kan användas som "ett teoretiskt ramverk, eller ett raster" för romananalyserna utan att förhållanden i fältet kartläggs (s. 35).

I nära anslutning till diskussionen om Bourdieus teori om det litterära fältet för Vulovic även ett resonemang om hur ideologiska styrkeförhållanden i offentligheten utgör en viktig kontext till Johnsons och Värnlunds romaner från mellankrigstiden. Hans tes är att båda författarskapen under denna period, liksom arbetarlitteraturen i stort, påverkades av en ideologisk styrkemätning mellan den politiska högern respektive vänstern. Detta vill Vulovic förstå som en "diskursiv kamp" (s. 26), och i samband med att denna tes presenteras aktualiseras även Foucaults teorier om hur verkligheten konstitueras av språket. Relevansen av dessa teorier för avhandlingsprojektet sammanfattas på följande sätt: "Då människor i sociala sammanhang kommunicerar, litteraturen är exempel på sådan kommunikation, skapas [...] betydelse" (s. 34).

En annan kontext som framhålls som viktig för förståelsen av Värnlunds och Johnsons mellankrigsromaner är modernismen. Som redan framhållits betraktar Vulovic Värnlund och Johnson som arbetarförfattare, men samtidigt insisterar han på deras hemhörighet i en modernistisk tradition. Denna tradition definierar han, med stöd hos Per Stounbjerg, som en litterär strömning som motiverar formella experiment med hänvisning till framväxten av en ny, modern verklighetsförståelse. Inte minst framhåller Vulovic att Johnsons och Värnlunds gestaltning av ensamhetens och gemenskapens tematik måste förstås mot bakgrund av moderna idéer om subjektets splittring och den moderistiska kritiken av kollektiva begrepp som exempelvis nation, folk och familj, samt att dessa idéer även påverkat deras formspråk.

I inledningskapitlet presenteras också några teoretiska begrepp som kommer att användas i romananalyserna. Det viktigaste av dessa är Bachtins begrepp *kronotop*. Andra begrepp som introduceras i kapitlet är *de andra* (sådant det definieras av Zygmunt Bauman), *den andre* (sådant det används av

Richard Kearney), samt *mediala centra* (ett begrepp som är tydligt inspirerat av Benedict Andersons idéer om dagstidningens betydelse för konstruktionen av nationella gemenskaper).

I det första av avhandlingens tre analyskapitel – "Viljan att döda en drake" – analyseras Johnsons och Värnlunds respektive debutromaner: *Timans och rättfärdigheten* och *Vandrare till intet*. Vulovic visar att både Johnson och Värnlund i dessa verk medvetet använder sig av idéer, motiv och formspråk från den kontinentala modernismen och att detta i allra högsta grad påverkar deras skildring av temat ensamhet och gemenskap.

Som det centrala temat i *Timans och rättfärdigheten* identifieras tanken att "den enda sanning som finns är sanningen om livets föränderlighet" (s. 52). Detta tema, som bland annat kommer till uttryck i Johnsons användning av flanörmotivet och hans flitiga bruk av "vägens kronotop", får enligt Vulovic genomslag även i romanens komposition: "Romanens form är ett försök att gestalta den verklighet som det berättas om, den spelplats där flera olika idéer om vad som är verklighetens mening kommer till uttryck: en spelplats där ingen idé eller föreställning om verkligheten är mer sann än någon annan. Av det följer det splittrade uttrycket" (s. 52).

Även i *Vandrare till intet* uttrycks samma tematik, framför allt i skildringen av hur romanens protagonist, Leo Fast, förlorar tron på möjligheten att uppnå gemenskap med andra arbetare, något som Vulovic tolkar som en tematisering av en grundläggande "misstro mot en given verklighetsuppfattning" (s. 52). Vulovic menar också att denna tematik understöds av att romanen är skriven i presens: "Den gestaltar ett ständigt pågående flöde av nutid. Ett oberäkneligt flöde som när som helst tycks kunna ta sig vilken riktning som helst" (s. 54).

Denna betoning av det föränderliga och misstron mot totaliserande förklaringsmodeller relateras av Vulovic till Nietzsches föreställning om att människan inte kan "fånga verkligheten i en form, en begreppsordning", utan bara har "att leva med i dess ständigt pågående flöde" (s. 55). Eftersom denna föreställning ses som karaktäristisk för det tidiga 1900-talets europeiska modernism betraktar Vulovic följaktligen Värnlunds och Johnsons anammande av Nietzsches idéer, och deras ambition att anpassa sitt formspråk till dessa, som ett tecken på deras tillhörighet till denna strömning.

Dessutom kopplar Vulovic samman Johnsons och Värnlunds nietzscheanska (och, vad gäller den senare, Max Stirner-inspirerade) modernism med

analysen av deras gestaltning av temat ensamhet och gemenskap. Ett exempel på detta är att han relaterar romanernas komposition till Frank Morettis idéer om den modernistiska, eller "sena", bildningsromanen och visar hur denna form används för att gestalta protagonisternas förhållande till olika kollektiv. I *Timans och rättfärdigheten* bryter Johnson på modernistiskt manér mot den klassiska bildningsromanens mönster genom att framställa protagonisten, Stig Timan, som en tämligen statisk karaktär, medan han låter i stort sett alla bikaaktörer genomgå långtgående förändringar. Detta tolkas av Vulovic som ett försök att låta romanens komposition understryka Stig Timans oförmåga att bli delaktig i någon som helst gemenskap med andra. Även Värnlund gör i *Vandrare till intet* uppror mot den klassiska bildningsromanens struktur genom att – vilket framgår redan av romanens titel – låta Leo Fast socialiseras *ut ur* alla sociala sammanhang istället för att finna en plats i någon gemenskap.

Vulovic studerar emellertid inte skildringen av temat ensamhet och gemenskap i *Timans och rättfärdigheten* och *Vandrare till intet* enbart med utgångspunkt i berättandet. På ett motiviskt plan analyseras exempelvis hur Johnson och Värnlund skildrar modernitetens nedbrytande av olika former av gemenskaper. Bland annat uppmärksammas hur dessa processer symboliseras av upplösningen av protagonisternas familjegenskaper. Ett annat tema som Vulovic uppmärksammar är hur olika arbetarkollektiv ständigt visar sig vara heterogena och splittrade. Emellertid noterar han även att Johnson i slutet av *Timans och rättfärdigheten* tycks återupprätta tron på den proletära klassgemenskapen, åtminstone på ett lokalt plan och med utgångspunkt i de omedelbara klassintressena i produktionen.

Efter att ha analyserat *Timans och rättfärdigheten* och *Vandrare till intet* avslutar Vulovic kapitlet med en kort redogörelse för hur de båda romanerna mottogs i dagspressen.

I det andra analyskapitlet, "Viljan att visa en verklighet", behandlas Värnlunds *De frias bojar* och Johnsons *Bobinack*.

Vulovic inleder med att redogöra för hur Värnlund kring 1930 kritiserades från både höger och vänster. Medan kommunisten Ture Nerman anklagade honom för "busromantik" hävdade Sven Stolpe att Värnlund, liksom alla andra arbetarförfattare, var proletärt obildad och kulturfientlig.

Därefter analyseras hur det kapitalistiska klass-samhället skildras i de båda romanerna. Enligt

Vulovic formulerar såväl Johnson som Värnlund en stark kritik av den individualism och ensamhet som präglar det moderna, kapitalistiska samhället. I *Bobinack* speglas denna tematik i det utpräglat modernistiska formspråket, som utmärks av uppbruten kronologi, fragmentariskt berättande och en mångfald av perspektiv. Vulovic hävdar också att den gåtfulla karaktären Bobinack kan förstås som en illustration av Nietzsches idé om ”den skapande viljan”. I *De frias bojar* iakttar Vulovic däremot en mer hoppfull inställning till gemenskapens möjligheter än den som uttrycks i *Bobinack*. Framför allt framställer Värnlund i högre grad än Johnson arbetarklassen som en kollektivitet med en gripbar essens – konstituerad av dess ekonomiska intressen, sådana de kommer till uttryck i samband med en arbetskonflikt – men romanen antyder också att dessa intressen kan inrangeras i en klassöverskridande samhällsgemenskap. Dessa idéer gestaltas i berättelsen om protagonisten Henrik Henriksson-Halls klassresa. Henriksson-Hall växer upp i en proletär miljö, men lämnar snart sin klass och utvecklas till att bli en känslökall kapitalist, som närmast personifierar sin klass intressen. Efter en infekterad arbetskonflikt försonas han dock med sina anställda. Denna berättelse tolkas av Vulovic som en illustration av det samförståndsideal som präglade folkhemsepokan. Dessutom noterar han att Värnlunds betonande av gemenskapens möjligheter påverkar hans formspråk, framför allt genom att romanens berättare ges större auktoritet än vad som är fallet i *Bobinack*. Ändå överges inte den modernistiska strävan att bryta mot ett traditionellt realistiskt berättande. Exempelvis iakttar Vulovic i Värnlunds roman såväl metafiktiva inslag som användandet av montage.

Analysen av *Bobinack* och *De frias bojar* avslutas med en diskussion av vilka genrer romanerna tillhör. Vulovics slutsats blir att Värnlunds roman kan hänföras till ”den proletära sociala romanen” (s. 191), medan *Bobinack* bör betraktas som en social roman, utan definitiv klassbestämning.

I det sista romananalyskapitlet, ”Viljan att hitta ett hem”, behandlas *Hedningarna som icke hava lagen* och *Romanen om Olof*. Enligt Vulovic bör *Romanen om Olof* läsas som en skildring av en ”individuell identitetstillblivelse” (s. 202), medan Värnlunds roman bör förstås som en berättelse om hur protagonisten, Olle Nording, tillägnar sig en kollektiv moral. Denna skillnad tar sig bland annat formmässiga uttryck. Medan Värnlund använder sig av en mer närvarande och styrande berättare

för att etablera de kollektiva sammanhang i vilka karaktärerna ingår prioriterar Johnson oftare protagonistens perspektiv på den skildrade världen.

I anslutning till analysen av skillnaderna i formspråk mellan *Romanen om Olof* och *Hedningarna som icke hava lagen* för Vulovic ett resonemang om romanernas genretillhörighet, med utgångspunkt i begreppen ”proletär bildningsroman”, ”modernistisk bildningsroman” och ”proletär skönlitterär biografi”. En viktig iakttagelse är härvidlag att Värnlund på ett grundläggande plan använder sig av bildningsromanens struktur, medan Johnson snarare än att skildra en utveckling gestaltar ett pågående flöde utan bestämd riktning. Vulovic menar därför att båda romanerna kan betraktas som ”modernistiska skönlitterära självbiografier eller bildningsromaner med en tydligt individualistisk prägel” (s. 216), men att *Hedningarna som icke hava lagen* (liksom *De frias bojar*) också kan ses som en proletär bildningsroman eller självbiografi med kollektivistisk prägel.

Förutom att analysera romanernas formspråk behandlar Vulovic även en rad motiv som kan relateras till ensamhetens och gemenskapens problematik, nämligen kamratskap, sexualitet och kriminalitet. Även den roll som tidningar spelar i romanerna ägnas stort intresse, liksom den symboliska betydelsen av skildringar av måltider.

Kapitlet avslutas med en genomgång av hur romanerna mottogs av den samtida kritiken i dagspressen.

Tyngdpunkten i Vulovics avhandling är utan tvekan förlagd till textanalyserna och särskilt till analysen av berättandet. Det är också här man finner avhandlingens största kvaliteter. Vulovics texttolkningar är nämligen genomgående övertygande. Dessutom är de förankrade i relevanta kontexter och väl kopplade till den övergripande frågeställningen om hur ensamhet och gemenskap gestaltas.

Ett bra exempel på Vulovics förmåga att förankra sina tolkningar av Värnlunds och Johnsons romaner i närläsningar av centrala passager finner man i analysen av inledningsscenen i *Vandrade till intet* (s. 80), där en noggrann läsning av en kort passus på ett skickligt sätt förbinds med en analys av ett för romanen centralt tema. Och som illustration till hans förmåga att med utgångspunkt i romananalyserna identifiera viktiga utvecklingslinjer i Johnsons och Värnlunds författarskap kan man exempelvis lyfta fram hans iakttagelse att de båda författarna i några fall tycks ha bytt positioner. Medan Johnson i sina tidigare romaner huvud-

sakligen skildrade ganska handfasta klasskonflikter, för att därefter ägna mer uppmärksamhet åt klasskampens psykologiska aspekter, genomgår Värnlund samtidigt en rakt motsatt utveckling. Och medan Värnlund inledningsvis intar en tämligen pessimistisk inställning vad gäller möjligheterna till gemenskap grundad på klass, för att i sina senare verk bli mer optimistisk, kan man i Johnsons verk iakttä en motsatt tendens.

Även om Vulovics textanalyser över lag är väl utförda är det naturligtvis möjligt att ifrågasätta några enskildheter. En sådan är tesen att Olof i *Romanen om Olof* är "det unika filter genom vilket läsaren får se Olofs värld" (s. 205). Mot detta skulle man kunna invända att Johnson i vissa episoder i romanen skildrar Olof med ett visst mått av ironi, vilket naturligtvis förutsätter att protagonistens "filter" bryts mot en annan instans. Denna instans kan självklart utgöras av berättarens "vinkel". I så fall har Vulovic gjort sig skyldig till en (i och för sig bagatellartad) feltolkning. Men det är också möjligt att det är i relation till *läsarens* föreställningar om världen som skildringen av Olof antar ironiska drag. Om detta är fallet bör man fråga sig om begreppen filter och vinkel – som ju båda beskriver förhållanden i *texten* – verkligen är tillräckliga för att analysera Johnsons berättande i *Romanen om Olof*.

En annan texttolkning som kan ifrågasättas är Vulovics påstående (på s. 214) att Johnson genom att *inte* skildra en måltid i Olofs föräldrahem signalerar att Olof inte kände sig delaktig i familjegemenskapen. Enligt min uppfattning bör detta utlänande nämligen tolkas på rakt motsatt sätt – som en signal om att Olof för en gångs skull upplevde känslor av gemenskap med sin mor och sina syskon.

Med utgångspunkt i textanalyserna förmår Vulovic göra en rad mycket intressanta kontextualiseringar av Johnsons och Värnlunds mellankrigsprosa. Inte minst lyckas han kasta ljus över en rad litteraturhistoriskt intressanta frågeställningar. Exempelvis är analysen av hur Värnlunds och Johnsons intresse för Nietzsche får såväl tematiska som formella konsekvenser intressant som en ingång till frågan om hur den kontinentala modernismens idéer etableras den svenska litteraturen. Samtidigt resulterar Vulovics ambition att inte bara analysera Värnlunds och Johnsons relation till modernismen, utan att även betona deras hemhörighet inom den arbetarlitterära traditionen, att hans romananalyser också bidrar till en ökad förståelse av relationen mellan dessa båda strömningar.

På några punkter kan man dock resa invändningar mot hur romanerna kontextualiseras. Exempelvis kan man ifrågasätta Vulovics val att huvudsakligen aktualisera de idéhistoriska kontexter som Johnsons och Värnlund själva nämner i sin korrespondens. Parallellt med allusioner på de tänkare som Johnson och Värnlund ofta diskuterar – exempelvis Nietzsche – innehåller deras romaner nämligen även åtskilliga intertextuella förbindelser till tänkare som de sällan nämner vid namn. Bland annat aktualiserar de flera gånger några centrala tankegångar hos Marx. Ett tydligt exempel på detta finner man i *Timans och rättfärdigheten*, där idéer som i hög grad påminner om Marx arbetsvärdelära flera gånger berörs. Ett annat exempel hittar man i *Hedningarna som icke hava lagen*, där den marxistiska teorin om arbetarklassens alienation gestaltas på ett nästintill övertydligt sätt. Vulovic noterar visserligen att Värnlunds aktualiserar fenomenet alienation, men något allvarligt försök att förstå temat ensamhet/gemenskap genom att relatera romanerna till Marx görs inte. Och ändå skulle man kunna argumentera för att Marx tänkande är minst lika viktig för Johnson och Värnlund som någon sin Nietzsche.

En annan invändning som är möjlig att rikta mot Vulovics kontextualiseringar av de analyserade romanerna gäller hans resonemang om Johnsons och Värnlunds positioner i det litterära fältet (eller den litterära offentligheten). Att dessa analyser bygger på tämligen impressionistiska studier av recensioner, debatter och andra kamphandlingar i fältet kommer säkerligen att uppröra de sociologiskt inriktade forskare som anser att Bourdieus teorier endast bör användas när deras tillämpning kan backas upp av stora mängder empiriska data. Men Vulovics användning av Bourdieus fältbegrepp som ett "raster" som ger intressanta ingångar till textanalysen visar sig faktiskt fungera väl. En mer berättigad invändning är emellertid att Vulovics tämligen "ytliga" användning av Bourdieus teorier leder till problem när han försöker relatera Värnlunds och Johnsons romaner till en av de mest betydelsefulla kontexterna i avhandlingen, nämligen den arbetarlitterära traditionen.

Att Johnson och Värnlund är arbetarförfattare är en av Vulovics huvudteser – och detta är naturligtvis ett föga kontroversiellt påstående. Men hans definition av denna strömning i är några avseenden problematisk.

Vulovic ger visserligen ingen explicit definition av fenomenen arbetarlitteratur och arbetarförfat-

tare, men implicit framträder ändå en tämligen klar bild av hur han betraktar dem. Redan på avhandlingens första sida påpekas att Johnsons och Värnlunds proletära klassbakgrund och deras politiska sympatier kan ha haft stor betydelse för hur de gestaltar känslor av ensamhet och gemenskap: "Insikt om ensamhet är smärtsamt oavsett klassbakgrund eller politisk tillhörighet, men kanske är det extra kännbart för dem som fostrats in i arbetarrörelsens kollektivistiska ideal" (s. 9). Något senare konstateras, som redan påpekats, att den arbetarförfattargeneration till vilken Johnson och Värnlund hörde gjort en klassresa från "arbetarklassen, med dess kollektivistiska ideal, till den intellektuella sfären där mer individfokuserade ideal gjorde sig gällande" (s. 21). Detta tyder på att Vulovic uppfattar arbetarförfattaren som en författare som förkroppsligar proletära ideal som är radikalt annorlunda än de borgerliga ideal som dominerar i den litterära offentligheten. I samma riktning pekar även resonemangen om att arbetarlitteraturen utgör ett vapen i den diskursiva kampen mellan arbetarklassen/arbetarrörelsen och borgerligheten som bland annat leder fram till påståendet att konflikten mellan Värnlund och Sven Stolpe bör uppfattas som "en klasskonflikt" (s. 128).

Detta är emellertid en förenkling som osynliggör andra förhållanden än de som har med klass att göra. Oavsett hur man förstår arbetarförfattarens relation till arbetarklassen måste man nämligen ta hänsyn till att han eller hon inte bara är (eller har varit) arbetare, utan också är en författare som är verksam i den litterära offentligheten. Och i denna offentlighet pågår ingen omedelbar klasskamp. Att olika deltagare i den litterära debatten hänvisar till sociala, ekonomiska eller politiska förhållanden kan därför inte förstås som direkta uttryck för klassmotsättningar, utan måste istället relateras till förhållanden som är specifika för den litterära offentligheten.

Detta är en av de centrala teserna i Bourdieus teori om det litterära fältet. Men i Vulovics tappning går denna aspekt av teorin förlorad. I inledningskapitlet hävdas exempelvis att Bourdieus förkastande av "valet mellan en intern tolkning av verket och en förklaring av de sociala villkoren för dess produktion eller konsumtion" kan tas som utgångspunkt för att betrakta litterär form som "politisk" (s. 36). För att ytterligare underbygga denna ståndpunkt anför Vulovic ett citat av Bachtin/Medvedev i vilket det hävdas att litteratur är ideologi. Men en sådan syn går på tvärs mot Bourdieus teori om att

det litterära fältet äger en hög grad av autonomi och att ideologiska motsättningar som grundar sig i klassintressen därför inte får direkt genomslag i den litterära debatten.

Att det är problematiskt att ignorera den distans som enligt Bourdieu föreligger mellan det sociala och det litterära livet visar sig bland annat i Vulovics analys av Johnsons position i den litterära offentligheten i samband med publiceringen av *Romanen om Olof*. Att Johnson i likhet med många andra arbetarförfattare valde att skildra sin proletära uppväxt förklarar Vulovic genom att hänvisa till Erik Blombergs tes att intresset för sådana romaner betingades av "den stärkta position som arbetarklassen [...] hade tillkämpat sig i samhället överhuvudtaget" (s. 200).

Detta äger naturligtvis sin riktighet, liksom Vulovics tes att de proletära barndomsskildringarna bör förstås som försök att formulera "en identitet". Ändå går det inte att bortse från att kampen mellan klasserna endast utövar en indirekt påverkan på utvecklingen i det litterära fältet. I anslutning till tesen om de proletära självbiografierna som identitetsskapande kan man exempelvis fråga sig om de syftar till att formulera en identitet åt människor i arbetarklassen eller om de utgör försök att skapa utrymme för *författaridentiteten arbetarförfattare*. Naturligtvis kan man hävda att svaret på den frågan är "både och". Men man kan inte bortse från det senare alternativet.

Som jag själv framhållit i flera olika sammanhang var en av de främsta drivkrafterna för de författare som under mellankrigstiden betonade samhörighet med arbetarklassen – exempelvis genom att skriva om sin proletära uppväxt – att denna klass kopplades samman med själva moderniteten. Det faktum att den modernism som vid denna tidpunkt tillerkändes allt högre status i den litterära offentligheten fetischiserade just modernitet medförde nämligen att det kulturella kapitalet arbetarklassbakgrund kunde förvandlas till symboliskt kapital i *det litterära fältet*. Att inte ta hänsyn till detta, utan att förutsätta att politisk och ideologisk kamp får direkt genomslag i det litterära livet är, som sagt, att göra sig skyldig till en radikal förenkling.

De problem som präglar Vulovics analys av Värnlunds och Johnsons roller som arbetarförfattare i det litterära fältet kan i någon mån ses som ett symptom på en ovilja till allt för djupt engagemang i teoretiska spörsmål. I viss utsträckning är detta något man kan ha overseende med, eftersom avhandlingen har ett utpräglat textanalytiskt per-

spektiv, men som visats ovan hade en mer djupgående teoretisk ansats antagligen kunnat bidra till att fördjupa resonemangen.

Att Vulovic i någon mån ”underteoretiserar” sina analyser ska emellertid inte tolkas som att avhandlingen inte innehåller någon diskussion av teoretiska frågeställningar. Tvärt om innehåller den hänvisningar till en lång rad teorier och teoretiska begrepp. Men ofta tjänar dessa mer som ”illustrationer” till tämligen allmänna resonemang än som verktyg som verkligen kommer till användning i analysen.

Ett exempel på detta finner man i presentationen av Boudieus begrepp ”socialt åldrande”, som av Vulovic används för att illustrera ett resonemang om att Värnlunds, Johnsons och många andra arbetarförfattares liv präglades av stor social rörlighet och en stor mångfald av erfarenheter. Ett annat exempel på hur en teoretiker aktualiseras för att illustrera ett tämligen allmänt resonemang finner man i Vulovics användning av ett Foucault-citat för att backa upp påståendet att litteratur kan betraktas som social kommunikation. Ett tredje exempel är mobiliseringen av ett citat av Genette för att styrka tesen att litterära verk kan ”beskrivas som kommunikativa handlingar, vilka är skapade för att läsas av tänkta mottagare” (s. 37). Dessa saker hade mycket väl kunnat sägas utan hänvisningar till diverse teoretiker.

Det främsta exemplet på hur Vulovic aktualiserar ett teoretiskt begrepp utan att detta på något avgörande sätt bidrar till resonemangen i avhandlingen är användandet av Bachtins begrepp *kronotop*. Att detta begrepp faktiskt skulle ha kunnat utelämnas helt visas inte minst av att det ofta kan ersättas med uttrycket ”symbolik”, utan att någonting som helst därigenom går förlorat. När ”[k]ronotopen måltidsplatsen” aktualiseras byts begreppet exempelvis snart ut mot formuleringen ”måltidsplatsens symboliska betydelse” (s. 213), och det som vid ett tillfälle kallas trappans kronotop benämns senare ”den symboliska betydelsen av trappan” (s. 267).

I någon utsträckning tycks det som att även Vulovics förhållande till den tidigare forskningen kan betraktas som ”ytligt”. Visserligen går han i sina texttolkningar på ett föredömligt sätt i dialog med de forskare som tidigare analyserat Johnsons och Värnlunds författarskap – exempelvis Per-Olof Mattsson och Örjan Lindberger – men vid några tillfällen förbigås forskning som förmodligen skulle ha kunnat visa sig vara av betydelse. Philippe

Bouquets avhandling *L'individu et la société dans les oeuvres des romanciers proletariens suédois* nämns exempelvis bara i förbigående, trots att dess frågeställning har många beröringspunkter med Vulovics egen.

En frågeställning vars behandling utan tvekan skulle ha kunnat berikas av ett närmare engagemang med tidigare forskning är den som gäller arbetarlitteraturens förhållande till modernismen. En av Vulovics mest intressanta teser är att Johnsons och Värnlunds ianspråktagande av ett modernistiskt formspråk inte är uttryck för något abstrakt intresse för formexperiment, utan att det bör förstås ur ”ett socialt, eller sociologiskt, perspektiv” och i relation till deras vilja att ”ge plats åt ett nytt innehåll” i litteraturen (s. 31). Denna tes hade kunnat utvecklas ytterligare om Vulovic gått i dialog med exempelvis mitt resonemang i *Den moderne Ivar Lo-Johansson* (2003) om arbetarförfattarnas tillägnelse av modernismens formspråk för att skildra verkligheten ur ett proletärt klassperspektiv. Till exempel skulle mitt begrepp *socialmodernism* mycket väl kunna prövas på de romaner som Vulovic analyserar.

Även Vulovics analys av Johnsons och Värnlunds perspektivistiska berättande – som utgår från Bachtins tes att ”heteroglossia” utgör en representation av ”den mångfald av perspektiv som existerar i vår reella verklighet” (s. 64) – hade kunnat utvecklas ytterligare genom en utförligare dialog med tidigare forskning. Exempelvis har jag såväl i *Den moderne Ivar Lo-Johansson* som i *Arbetarlitteratur* (2006) försökt visa att arbetarförfattarnas förkärlek för mångstämmigt berättande inte bara bör förstås i relation till modernistisk estetik, utan även som uttryck för en tematisering av arbetarlitteraturens ställning i den litterära offentligheten.

Som redan framgått har Vulovics avhandling ett starkt textanalytiskt fokus. Det är undersökningen av hur Johnson och Värnlund låter berättandets former samspela med tematiken ensamhet och gemenskap som är avhandlingens huvudämne och detta behandlas både övertygande och uttömmande.

Vulovic har emellertid också ambitionen att relatera de undersökta romanerna till en lång rad kontexter. I många fall är denna kontextualisering både intressant och skickligt utförd. Argumentationen för Nietzsches betydelse för såväl de analyserade romanernas innehåll som deras formspråk är exempelvis mycket tankeväckande, och bidrar i allra högsta grad till att belysa relationerna mellan arbe-

tarlitteratur och modernism under mellankrigstiden. I andra fall – exempelvis när det gäller betydelsen av Johnsons och Värnlunds hemhörighet i den arbetarlitterära traditionen och förståelsen av förhållandet mellan deras romaner och mer övergripande sociala processer – skulle emellertid en fördjupad teoretisering och en utförligare dialog med tidigare forskning ha kunnat fördjupa analyserna ytterligare.

Magnus Nilsson

Anna-Karin Carlstoft Bramell, *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuelle diktning*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007.

För Vilhelm Moberg var journalistiken från början ett levebröd, men något som han aldrig kunde släppa. ”En gång journalist, alltid journalist”, som Moberg skrev i memoarboken *Berättelser ur min levnad*. Journalistiken hade alltid en central roll i hans skrivande, fast den av många sågs som en bisyssla. Men det var den inte, journalistiken har kommit i skymundan för epiken, hävdar litteraturvetaren Anna-Karin Carlstoft Bramell, som 2007 disputerade i Lund på avhandlingen *Vilhelm Moberg tar ställning*.

Carlstoft Bramell driver tesen att Mobergs skönlitterära och journalistiska texter är varandras förutsättningar. Oavsett genre återkommer samma teman och frågeställningar i olika skepnad och med många förbindelseänkar verken emellan. Hon har gått igenom Mobergs journalistiska författarskap från tidigt 1920-tal till författarens död 1973. Där till har hon valt ut sex stridskrifter och fyra romaner (*Rid i natt*, *Det gamla riket*, *Domaren* och *Sago-prinsen*) för att komplettera det journalistiska materialet. Tonvikten ligger på perioden 1939–1962, då Moberg var mest engagerad i samhällsfrågorna – som journalist, opinionsbildare och polemiker.

I den kronologiskt upplagda avhandlingen får man följa Mobergs utveckling från radskrivande lokalredaktör till nationellt etablerad författare och till en samhällsdebattör som gjorde sin röst hörd i alla kanaler som stod honom till buds. Mobergs genombrott som författare kom 1927, då han efter sin första succé med lustspelet *Kassabrist* kunde börja leva på sitt författarskap. Carlstoft Bramell pekar på några viktiga erfarenheter som Moberg fick med sig från de tidiga journaliståren, till exempel rättegångsreferaten som gav goda möjlig-

heter att studera den mänskliga naturen liksom en konflikt med en tidningsägare som lyfte ut en notis om en rattfyllerist, som råkade vara släkt med ägaren. Den episoden återkom i Mobergs första samhällskritiska roman, *A P Rosell, bankdirektör*. Under dessa första år, från 1923, började också Moberg skriva noveller och politiska kolumner i *Social-Demokraten* unde signaturen Dackeson. I en annan tidning, familjetidningen *Smälänningen*, medverkade han varje vecka i tio års tid med personligt färgade samtidskrönikor under en annan signatur, Kniva-Heren. Carlstoft Bramell har särskilt studerat detta rika, men delvis bortglömda material för att följa opinionsbildaren bakåt i tiden.

Åren före och under världskriget övergav Moberg signaturerna och började skriva under eget namn. Hans mest kända verk från denna tid är romanen *Rid i natt*, som också filmades. Under denna period lämnade Moberg ungdomsårens socialistiska hemhörighet och blev en skarp kritiker av den socialdemokratiskt ledda samlingsregeringen. Särskilt aktiv blev han i Finlandsfrågan, där han pläderade för militärt stöd. Hans engagemang i Finlandsfrågan kom att betyda mycket för hans utveckling som samhällskritiker.

I en sammanfattning av Mobergs verksamhet under krigsåren menar författaren att Moberg framför allt var patriot. Hans texter tar sin avstamp i frågan om hur den svenska friheten ska bevaras. Den är hotad, men vilken makt som hotar den är i sammanhanget mindre viktigt. Sverige är ett fritt land sedan urminnes tider och att värna friheten och oberoendet är att värna hedern. Moberg ger sig själv rollen som folktribun och skapar sin egen retorik genom att ständigt framstå som kompromisslös. På så vis gjorde han sig samtidigt omöjlig i de regeringstrognas kretsar.

Bokens mest omfattande del handlar om den kampanj i rättsfrågor som Moberg bedrev på 1950-talet i tidningsartiklar (främst i tidningen *Arbetaren*), i föredrag och i diktns form. Moberg blev själv en av de viktigaste aktörerna i denna ”rättsrötedebatt”. Den handlade om tre-fyra affärer, som i och för sig var åtskilda, men genom att de pågick samtidigt och handlade om anklagelser från myndigheters och ämbetsmäns sida kom de att kopplas samman. Huvudpersonerna var pastor Karl Erik Kejne som kritiserat polisen för att inte ingripa mot kretsar som utnyttjade ungdomar på glid, direktören Knut Haijby som pressat hovet på pengar för att inte yppa en påstått homosexuell förbindelse med kung Gustav V och rådman Folke Lundqvist